

podkladu. Čím tmavší, tím je větší odchylka od celokrajského podílu žen v příslušném odvětví. Podprůměrný počet žen je vyznačen černým rastroem v bílém podkladu.

Z map lze odvodit tyto závěry: Na Děčínsku jsou ženy zaměstnány především v textilním průmyslu a ve strojírenství. Na rozdíl od vlastního Děčínska má Šluknovský výběžek ženy hlavně v textilu a v konfekci, a to v podílu zhruba celokrajském. Tato struktura přechází i na sever Českolipska. Na Ústecku převažuje ženská zaměstnanost v potravinářství. Strojírnoství a textil má zde podobnou strukturu s Děčínskem.

Hnědouhelná pánev kromě Teplic vykazuje nejnížší podíl žen v průmyslu, neboť je tam málo příležitostí pro ženské pracovní síly. Textil, i když tam není největším odvětvím, má relativně vyšší podíl žen než ostatní (měřeno od celokrajského průměru textilu). V Teplicích je nápadný velmi nízký podíl žen ve sklářství (ploché a technické sklo).

V zemědělském pásmu v Poohří je největší zaměstnanost žen v potravinářském průmyslu kromě Roudnice, ale je pozoruhodné, že ve všech střediscích Poohří je podprůměrný podíl žen, kromě textilu.

Nejvýhodnější část kraje, a to Liberecko s Jabloneckem má 12 průmyslových středisek s více než tisíci zaměstnanci, s velkým počtem žen v průmyslu. Jestliže počtem středisek ustupuje hnědouhelné pánvi v poměru 12 : 15, pak ženskou zaměstnaností silně vyniká v celokrajském i celostátním měřítku. Střediska jsou rozmístěna blízko sebe a na rozdíl od pánve jsou zde zastoupena odvětví, která poskytují zaměstnanost ženám, je to především textil, sklářství, strojírenství aj. Je překvapivé, že textil v této části kraje tvoří v ženské zaměstnanosti 4 % pod krajským průměrem, který je 70 %. Sklářství na Jablonecku na rozdíl od teplického má vysoký podíl žen.

Závěrem lze konstatovat, že Severočeský kraj s hlediska průmyslu a ženské zaměstnanosti se skládá ze dvou značně odlišných částí. Jižní, převážně zemědělskou, tvoří Poohří a jižní část Českolipska. Tato část má jenom osm velkých středisek, absolutně malý podíl zaměstnaných žen, které pracují hlavně v potravinářství a v textilu a ve všech oborech význačně vystupují podprůměrné hodnoty ženské zaměstnanosti. Je to oblast rezerv ženské pracovní síly. Kdežto severní část má 42 velkých středisek, s vysokým uplatněním žen ve všech odvětvích průmyslu, kromě Mostecka.

Nešlo zde jenom o individuální rozbor jednotlivých odvětví a lokalit, nýbrž chtěla jsem ukázat na rozmístění ženské zaměstnanosti v průmyslu, její váhu v celokrajském měřítku jak v jednotlivých lokalitách, tak i v odvětvích, a dát podněty pro další studie.

OTAKAR VRÁNA

GEOGRAFIE CHMELÁŘSTVÍ SEVEROČESKÉHO KRAJE

Mluvit o chmelařství severočeského kraje znamená hovořit o československém chmelařství, neboť všechny oblasti, které měly a mají pro pěstování chmele význam, leží v tomto kraji. Nežli došlo k tomuto soustředění, muselo projít naše chmelařství dlouhým vývojem. Doklady o prvním použití chmele při vaření piva jsou ještě z doby před naším letopočtem a za kolébku chmele je pokládána oblast mezi Černým mořem a Kaspickým jezerem. Skoro s jistotou lze tvrdit, že v dávných dobách bylo používáno chmele divoce rostoucího, takže otázka kdy a kde se chmel začal skutečně pěstovat, zůstává stále nerozřešena. V době národnostních třenic na konci minulého a na začátku XX. století se snažili čeští historikové dokázat, že první pěstovali chmel Slované a němečtí historikové

tvrdili opak. Jisté je, že první historické zmínky o pěstování chmele pocházejí současně z Německa, od nás a z Francie, z 8.—10. stol. Primát v přesném datu má Německo z r. 736 v oblasti Hallertau u Mnichova. V 10. stol. je dokumentárně prokázáno pěstování chmele u nás. Je však jisté, že pěstování našeho chmele bylo mnohem starší protože v 9. a 10. stol. byl pěstován chmel na vaření piva ve střední Evropě zcela běžně v zahradách, při klášterech a krémách. Právo vařit pivo v minulosti měla především města a kromě toho mohli jen pro svoji potřebu vařit a čepovat i poddaní, ale postupně byli tohoto práva zbaveni. V 18. stol. přešlo vaření piva již jen na města a panské statky.

V Čechách se chmel pěstoval prakticky všude — Modřany, Libeň, Čáslav, Kostelec n. Orl., Klatovy, tam všude byly chmelnice. Pivovary byly malé a používaly výhradně vlastního chmele, neboť bylo naprosto nerentabilní dovážet nějaký výběrový kvalitnější chmel ze vzdálenějších míst, právě tak jako zásobovat pivem vzdálenější konsumenty. Také konkurenční boj mezi pivovary nebyl a tak se k vaření piva nemuselo používat právě nejjakostnějších surovin. Ovšem již v této době začínají krystalizovat některé budoucí chmelařské obvody. Situace se však změnila, když padly feudální vazby mezi městy a postupně nastal rozvoj železnic. To byl signál ke konkurenčnímu boji, v kterém malé pivovary nemohly obstát a byly proto rušeny nebo slučovány ve větší podniky. Toto období souvisí s počátkem rozvoje kapitalismu u nás. Následkem vzájemné konkurence byly vyhledávány nejlepší suroviny. Tehdy mizí ojedinělé malé chmelnice v oblastech s málo příznivými přírodními podmínkami a jedinou památkou po nich jsou názvy honů:

Na chmelnici, Chmeliště, Chmelištná atd. a tu a tam divoce rostoucí chmel po plotech, podél toků aj.

Hlavním impulsem k soutěžení byla ovšem rychle rostoucí vítězná buržoazie a začátky koncentrace kapitálu, který stále hledal cestu k větším a větším ziskům.

Mezi oblastmi, kde se chmel pěstoval po živnostensku již od 13. století, bylo v zdejších kraji Žatecko, Lounsko a Rakovnicko. Odtud se vozil chmel do Prahy, kde se prodával k místnímu použití, ale také po tocích vyvážel do ciziny. Značnou zásluhu o rozšíření chmele mělo proslulé rakovnické pivo, které se dováželo též do Prahy. Začátkem rakovnického chmelařství bylo pěstování chmele rovněž jen pro místní potřebu pivovaru, ale šířící se dobrá pověst rakovnického piva stále více přispívala i k dobré pověsti tamějšího chmele, který dosti dlouho předčil jakostí žatecký a lounský chmel. Nelze ovšem tvrdit, že by proslulost piva sama stačila k tomu, aby chmel z těchto oblastí byl vyhledáván pro svoji přirozenou kvalitu. K tomu bylo třeba ještě pečlivé práce a velkých zkušeností a dobrých přírodních podmínek. Toho všeho se v plné míře dostávalo chmelnicím v těchto oblastech.

Postupně se zúžilo pěstování chmele na čtyři chmelařské obvody: žatecký, ústecký, klatovský a falknovský, zabírající územně velmi značné plochy. Koncem 19. století odpadá obvod klatovský a falknovský, ale přistupuje nový obvod tršický na Moravě, kde byla první chmelnice založena r. 1861. Zjišťovat dopodrobna, kde se všude v minulosti pěstoval u nás chmel, má již jedině význam historický, protože nemůžeme podle geografického rozšíření chmelnic v minulosti usuzovat na vhodnost jeho pěstování nebo dokonce vymezovat oblasti pro eventuální nové zavádění chmelařství. Je jisté, že by vyšly opět vítězné dnešní obvody, kde se příznivé přírodní podmínky prolínají s aklimatizačními podmínkami chmelové révy s tradicí a zkušenostmi osvědčených chmelařských pracovníků Severočeského kraje.

Koncentrace dosáhla takového stupně, že na zdejší kraj připadá 61 % celostátní chmelné plochy (Středočeský kraj 35 %, Severomoravský 3 %, Západoslovenský necelé 1 %). Na prvním místě ze Severočeského kraje je okres Louny, neboť k němu dnes náleží i Žatecký — nejproslulejší světová chmelařská oblast, jejíž chmel je v popředí zájmu na světovém trhu.

Díky vhodným přírodním podmínkám, hlavně poloze a půdám, se v celé chmelařské oblasti projevíly obvody, které produkovaly obzvlášť kvalitní chmel, jemuž v zahraničí dávají přednost před jinými druhy. Nevybíravý konkurenční boj mezi chmelaři velmi často vedl k pokusům vydávat při prodeji druhořadý chmel jiných oblastí za prvotřídní. Proto byly stanoveny chmelařské oblasti a v nich obvody: např. Zlatý potok, Roudnická blata aj. Tak tomu bylo již před první světovou válkou a naposled výnosem ministerstva zemědělství v roce 1957.

Ve své práci jsem se pokusil sledovat závislost hektarových výnosů chmele na přírodních podmínkách. Je však třeba zdůraznit, že rozhodující je kvalita chmele a nikoliv kvantita. Vyjádřit kvalitu absolutním způsobem je těžko (vzorec, váha, velikost atd.), neboť zde hraje ještě úlohu celá řada dalších složek, např. vůně, lesk, barva atd.

Nejdůležitější z přírodních podmínek je klima a půda. Pozoroval jsem deseti-letou řadu srážek a výnosů v jednotlivých chmelařských obvodech a oblastech. Nejvíce bylo sklizeno v roce 1924, kdy ve vegetačním období: duben-srpen napršelo 509 mm, při čemž celoroční srážky byly 808 mm. Nejdeštivější měsíc z vegetačního období byl červen 175 mm. V tomto roce byl výnos Žatecka 22 l. c. (l. c. = lehký cent 50 kg), a nejnámějšího obvodu Zlatého potoka 21 l. c. — celostátní průměr byl 24 l. c.

Naopak nejmenší výnosy byly v roce 1933, kdy napršelo ve vegetačním období na Žatecku 181 mm a za celý rok 275 mm. Tehdy tu bylo sklizeno z hektaru jen 9,6 l. c., v obvodu Zlatého potoka dokonce jen 9,3 l. c.

Závislost není přirozeně jednoduchá, neboť tu působí ještě hloubka hladiny spodní vody, teplo, mlhy, rosa, poloha chmelnice, nemoci chmele, zavlažování, pečlivost v práci atd. Pěstitel může nahradit např. nedostatek vláhy zavlažováním, nemůže však ovlivnit teplotu. V tomto ohledu jsou možné jen celkem pasivní zásahy. jako vhodná volba místa, ochrana proti chladným větrům vysazováním stromů apod. Při tom chmel je na teplotu dosti náročný a srovnáme-li jeho nároky s jinou hospodářskou plodinou, pak se nejvíce blíží ozimé pšenici. Dosud se názory na potřebu chmele u odborníků značně různí. Jak ukázaly analýzy v Severočeském kraji, nejlépe výhovuje průměrná roční teplota 8,3⁰ až 9,5⁰ C s průměrnou teplotou ve vegetační době kolem 15—18⁰ C, tj. v květnu, červnu a červenci. Ovšem jako u všech hospodářských plodin i zde velikou úlohu hrají extrémní teploty, zejména doba jejich nástupu a doba trvání.

Nejlepší chmelařské půdy v Severočeském kraji jsou na permských horninách (červených pískovcích), které hluboko zvětrávají, neboť se zdá, že je důležitější hloubka půdního profilu, respektive zvětrávání, než chemické či mechanické vlastnosti půdy. Při analýze jsem volil jen ty obce, kde geologické složení je homogenní nebo takové, kde jsem měl zjištěno, že chmelnice jsou umístěny jen na jednom druhu horniny. Rozbor ukázal, že nejlépe výhovuje jako matečná hornina perm. Dešítiletý průměr výnosů z hektaru je 17,5 l. c. Na druhém místě je křída s průměrným výnosem 15,6 l. c, třetihory mají 14,7 l. c.

Pro chmelnice a to platí celosvětově, mají největší přitažlivost aluvia — výnosem 16 l. c. z ha, neboli se řadí ihned za naše nejlepší chmelařské půdy, permské červenky. Výnosy na aluviích jsem pozoroval u Ohře mezi Postoloprty a Žatcem. Když porovnáváme všechny velké chmelařské oblasti na světě, pak se ukazuje, že se výrazně uplatňují polohy chmelnic na aluviálních náplavech podél toků a řek namnoze v závětrí hor.

Hlavní příčina je nejen v úrodnosti aluvií a hloubce půdního profilu, ale přistupují ještě další, pro pěstování důležité momenty: chráněná poloha před větrem,

možnost zavlažování, větší výšky spodní vody, rovinná poloha chmelnice. Potvrzuje se zde tedy názor mnoha chmelařských odborníků, kteří zdůrazňují na prvním místě hloubku půdního profilu, při čemž matečné horniny půd nemají tak velikou důležitost, jak jim byla dlouho přičítána. Tím jsem se jen v nejstručnější formě dotknul přírodních poměrů, respektive jen těch nejdůležitějších složek. Zbývá ještě stránka obchodní.

Chmel byl a zůstává v kapitalistických státech spekulativním předmětem obchodu v plném slova smyslu. Poptávka určuje ceny, jejichž rozdíly byly vždy velmi značné. Po první světové válce stál 1 l. c. 5 000 i 7 000 Kč; ale o několik let později pouhých 500 Kč. Tak nízké ceny měly ovšem za následek postupné zadlužování drobných pěstitelů, event. jejich zničení. V tíživé situaci byli pěstitelé nuceni k předprodeji sklizně, což znamenalo zavázat se dodat chmel za určitou, vždy nízkou cenu, kterou musel dodržet, ať byla pak hodnota chmele jakkoli vysoká. Tento způsob se stále udržuje hlavně ve Spojených státech, kde alespoň část chmele každý pěstitel prodává předem. Chmelařské svazy, které vznikly zprvu dobrovolně, ale později organizovaně na ochranu chmelařů a měly hájit zájmy všech pěstitelů postupem doby začaly sloužit jen velkovýrobcům. V době konjunktury vzrůstala chmelařská plocha, výsledkem byla pak produkce a v dalších letech pokles cen. Tyto kolize mohl vydržet jen kapitálově silný jedinec. U ostatních to znamenalo zadlužení event. úpadek. Ve všech kapitalistických státech, pěstujících chmel pro vývoz, byl a je tento obraz stejný. Proto vznikla mezinárodní organizace, která celosvětově má hájit zájmy chmelařů a má za úkol koordinovat produkci, aby nedocházelo k velkým výkyvům v mezinárodním obchodu s chmelem. Vznikla Evropská unie obchodníků s chmelem, do které v roce 1954 vstoupilo i Československo a r. 1950 Evropský chmelařský výbor, jehož členy jsou ČSSR, Jugoslávie, V. Británie, NSR, Francie, Belgie a Španělsko. Unie obchodníků řeší otázky devizové, licenční, posuzuje kvalitu chmele a pod., zatím co výbor je poradním orgánem chmelařských producentů. Ten ustanovil vědeckou komisi, která se zabývá studiem nejaktuálnějších otázek chmelařství, např. otázkou velikostí chmelných ploch. Tím byly podniknuty první kroky k vzájemné koordinaci na mezinárodní základně. Je sice pravda, že nebezpečí, které ohrožovalo za kapitalismu naše chmelaře dnes pro ně neexistuje, ale postavení našeho státu jako jednoho z největších exportérů chmele nás nutí, projevovat stálý zájem o situaci na mezinárodních trzích, neboť budoucnost našeho chmelařství závisí značně na vývozu. To konečně nejlépe doloží čísla. V ČSSR je roční výstav piva kolem 9 milionů hektolitřů. Naše pivovary používají 24 dkg chmele na 1 hl piva, takže tuzemská spotřeba je přes 43 000 l. c. Jestliže roční sklizeň je kolem 150 000 l. c. musíme prodat na cizích trzích přes 100 000 l. c. Téměř každý rok je po našem chmelu, právě tak jako po sladu velká poptávka, ale při vysokých světových sklizních klesají samozřejmě ceny. Zvýší-li se na světových trzích nabídka o 5—10 %, mohou klesnout ceny až o 50 %, a naopak, stoupne-li poptávka o 5—10 %, mohou stoupnout ceny o 50 %. Při tom se nedá chmel uskladnit a prodat příští rok. Jen velmi zřídka bylo použito chmele z minulé sklizně.

V kapitalistických státech neplánované hospodářství nese nebezpečí, že v případě nadprodukce klesnou ceny tak nízko, že nestačí krýt ani výrobní náklady, což je pro menší pěstitele katastrofální. Proto nás nepřekvapí, že v USA a Anglii je dnes chmelařství soustředěno v rukou několika málo společností. Ze čtyř největších chmelařských států toliko naši pěstitelé jsou zbaveni jakéhokoli nebezpečí, neboť u nás celé riziko přejímá naše národní hospodářství. Na pěstitelích se jen žádá, aby vypěstovali chmel nejlepší jakosti, k čemuž máme všechny předpoklady.

Pro možnost srovnání udávám čísla o chmelařských plochách hlavních pěstitelských států v roce 1960.

USA 13.817 ha — sklizeň 417.991 l. c.

ČSSR 8.365 ha — 146.000 l. c.

NSR 8.398 ha — 326.000 l. c.

Jugoslávie 3.847 ha — 119.420 l. c.

V. Británie 8.134 ha — 252.167 l. c.

Poslední údaje o zahraničním obchodě, které jsou zatím k dispozici, zachycují rok 1960: ČSSR vyvezlo 72.721 l. c., NSR 87.310 l. c., Jugoslávie 93.048 l. c., V. Británie 12.416 l. c. a USA 167.341 l. c.

JAROSLAV KOLÁŘ

CUKROVARSKÝ PRŮMYSL SEVEROČESKÉHO KRAJE

Cukrovarský průmysl Severočeského kraje se svojí řepařskou surovinovou základnou tvoří západní část české klasické řepařské a cukrovarské oblasti. Základy severočeského cukrovarnictví byly položeny, nepřehlížíme-li k několika pokusům o výrobu cukru na feudálních velkostatkách v první polovině min. století, v prvním desetiletí jeho druhé poloviny. Z desíti cukrovarů tehdy založených pracují dodnes dva, které jediné byly vybudovány na Ohři (v Postoloprtech) a na Labi (v Lovosicích). Rychlý konjunkturální růst cukrovarů v následujícím období, který vrcholil na počátku sedmdesátých let, byl přerušěn krizí r. 1873. Z 18 cukrovarů vzniklých v této době již polovina byla položena na Ohři (6) a Labi (3). Od této doby pracují cukrovary v Libochovicích, Lounech, v Doksanech a v Žatci. Zrušeny byly cukrovary v Kadani a v Bohušovicích a zanikly i oba labské cukrovary v Židovicích a Štětí. V r. 1961 přestal pracovat i poslední labský cukrovar z této doby, Roudnice. V posledních dvou desetiletích 19. stol. dostal severočeský cukrovarnický průmysl nové rysy vybudováním mohutných rafinerií v Ústí n. L., Krásném Březně a v Neštěmicích. Byly orientovány na labskou dopravu a zahraniční trhy (výrazem toho byla účast německého a anglického kapitálu) a jejich surovinová základna přesahovala oblast surováren na Ohři, Bílině a dolním Labi. Dnes pracuje jen rafinerie v Ústí n. L., jedna ze dvou (druhá je ve Skřivanech) československých suchých rafinerií. Existence těchto velkých rafinerií ovlivnila skladbu severočeského cukrovarského průmyslu, který ve srovnání s ostatními kraji má jen jediný smíšený závod v Lounech. Svojí kapacitou se lounská rafinerie nevyrovnala labským rafineriím, ale patřila k největším smíšeným závodům v Čechách po Čakovcích a Mělníku-Rousovicích.

Z ostatních cukrovarů, které byly založeny do konce 19. stol. byl významný rolnický cukrovar v Lounech a dodnes pracující cukrovary v Lenešicích a v Havrani, jediný to z novějších cukrovarů, který nebyl položen na žádné z řek. Zásobování vodou zůstalo proto trvale jeho problémem, ale tento nedostatek vyrovnala výborná poloha uprostřed velmi produktivního rajónu s vysoce cukernatou řepou.

Posuzujeme-li životnost severočeských cukrovarů v souvislosti s jejich existenčními podmínkami, pak nejpriznivější se ukázala poloha cukrovarů ležících na Ohři. Řeka zajišťovala, zejména v minulosti, dokud nároky ostatního průmyslu na vodu byly menší, dostatek dobré vody (její spotřeba činí asi patnáctinásobek váhy zpracované řepy); při vlastním stavebním umístění továren bylo třeba brát ovšem zřetel k občasným mimořádným výkyvům vodních stavů řeky. Ohře tvoří přirozenou osu celé severočeské řepařské oblasti. Při volbě stanoviště cukrovarů na Ohři uplatnily se proto významně i dopravní vlastnosti této polohy, zejména po